

АЛИППЕДЕН КИЙИНКИ МЕЗГИЛДЕ ОКУУЧУЛАРДЫН ЖАЗУУ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН МЕТОДДОРУ

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМА УЧАЩИХСЯ ПОСЛЕБУКВАРНОГО ПЕРИОДА

DEVELOPMENT OF THE LIST OF LETTERS OF LETTERS TO THE LISTENING PERIOD

Аннотация: Макалада алиппеден кийинки мезгилдеги окуучулардын угуу, сүйлөө монологдук маек кеби менен бирдикте эле жазуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүү, тактап айтканда, жазуунун сызыктуу методу, генетикалык методу, тактикалык методу жана нускасын (копиясын) түшүрүп жазуу методдору тууралуу сөз болду.

Негизги сөздөр: алиппеден кийинки мезгил; жазуу ишмердүүлүгү; сызыктуу метод; генетикалык метод; тактикалык метод; нускасын (копиясын) түшүрүп жазуу методу.

Аннотация: В статье рассматриваются идеи формирования у учеников слух, разговор, развитие письменного мастерства, линейный, генетический, тактический и образцовый метод письма.

Ключевые слова: послебукварный период; письменная деятельность; линейный метод; генетический метод; тактический метод; образцовый метод.

Annotation: The article deals with the idea of formation of hearing, conversation, development of written skill, linear, genetic, tactical and exemplary method of writing among students.

Key words: future of alphabet; written activity; linear method; genetic method; tactical method; model method.

Алиппеден кийинки мезгилде [1; 3; 7; 8; 9; 10; 11] окуучулардын турмушуна байланыштуу аңгемелер, мезгилге карата табият кубулушунун өзгөрүшү: өлкөбүздөгү техниканын өсүшү, улуу адамдар, эл акындары ж.б. жөнүндө ачык-так, кыска фактылар менен алиппеге берилип, сүрөттөр аркылуу окуучуларга элестетилгендей болушу керек. Ал эми ал материалдарды мугалим окутканда эң мурда сүрөт боюнча аңгеме жүргүзүп, окуучулардын көз алдына элестетет да, андан кийин текстти окута баштайт. Эгерде тексттин ичинде балдарга түшүнүксүз сөз болсо, ал сөздүн мааниси аныктатылат. Үлгү катарында мугалим ачык, так, салмак менен уккулуктуу кылып окуп берет. Андан кийин бөлүп-бөлүп окуучуларга окутат, окуганын айттырат.

Алиппеден кийинки мезгилде [1; 3; 7; 8; 9; 10; 11] окуу китебинде берилген тексттерди окутуунун тартиби төмөндөгүчө:

1) Мугалим жаңы өтө турган макаланы тыкандык менен карап чыгат. Эгерде, макала эң эле узун болсо, аны бөлүмчөлөргө **бөлөт**. Ал бөлүмчөлөрдүн ар бирине ылайыктап ат коёт (темаларга ат коюу). Тексттин ичиндеги окуучуларга түшүнүксүз сөздөрдүн маанисин аныктоочу сөздөрдү даярдап коюу, сабактын планын түзүү (айрыкча ал планга үйгө берилген тапшырмалар үчүн, жаңы түшүндүрүлгөн темалар үчүн контролдук суроолорду ойлоп таап жазып коюу) керсетмө куралдарды даярдоо: сүрөттөр, макеттер, таблицалар ж. б.;

2) Мугалим өзүнүн оюн бүт **ошол** сабакты кандай өткөзүү жагына топтоого тийиш.

Алиппеден кийинки мезгилде [1; 3; 7; 8; 9; 10; 11] окуучуларды жазуу ишмердүүлүгүнө үйрөтүүнүн кандай методдору бар?

Жаңыдан жазууга үйрөнүүчүлөрдүн жазуу процессиндеги психологиялык өзгөчөлүктөрүнө, ошондой эле дидактиканын негизги жоболоруна ылайык балдарды жазууга үйрөтүүнүн методикасына тиешелүү белгилүү талаптар келип чыгат.

Мындай белгилүү талаптардын бири – жазууга үйрөтүүнүн системалуулугу жана жөнөкөйдөн татаалга өтүүнүн ырааттуулугу болуп саналат. Ушуга ылайык таза жазуунун программасынын көрсөтүүсү боюнча тамгаларды жазууну үйрөнүү, алфавит тартиби боюнча эмес, тамгалардын жазылыш кыйындыгынын даражасы боюнча белгилүү иреттүүлүк менен өтүлүшүн талап кылат. Алиппе мезгилиндеги сабаттуулукка үйрөтүүчү окуу сабактарында адегенде тыбыш жана тамга менен тааныштырылат. Андан кийин жазуу сабагында ушул өтүлгөн тамганын жазылышын үйрөнүшөт.

Жазууга үйрөнүү убагында бала ар түрдүү көп эрежелерди билүүгө тийиш болгондуктан, балдарды жазуунун татаал процесстерин үйрөнүүгө даярдай турган көнүгүүлөрдү системалуу түрдө жүргүзүп, машыктыруунун мааниси зор. Ошондуктан, мындай даярдык көнүгүүлөргө олуттуу көңүл бурууну К. Д. Ушинский туруктуулук менен сунуш кылгандыгы кокусунан эмес. К. Д. Ушинскийдин түшүнүгү боюнча, бул алдын ала жүргүзүлүүчү даярдык көнүгүүлөр тамгалардын, эң жөнөкөй элементтерин жаза билүүнүн алгачкы ыктарын балдарга үйрөтөт. Муну менен бирге мугалимдер балдарды жазуунун гигиеналык жана техникалык эрежелерин сактоого үйрөтүүнү да дайыма көңүлгө тутуулары зарыл. Бул жөнүндө К. Д. Ушинский мындай деп жазган: «Мына бул даярдык көнүгүүлөрдүн учурунда жазуунун гигиеналык жана техникалык эрежелерин сактоого адат алдыруу баланын ден соолугу үчүн жана окуунун жүрүшү үчүн чоң мааниси бар. Ал адаттар биринчи жөнөкөй көнүгүүлөрдүн учурунда жеңил өздөштүрүлөт».

Орус элинин педагогунун көрсөтмөлөрү балдарды жазууга үйрөтүп жаткан советтик мезгилдеги мугалимдер үчүн чоң мааниге ээ болгон. Мына ошондуктан, «мектепте жазууга үйрөтүү системасында даярдоо көнүгүүлөр» [1; 3; 7; 8; 9; 10; 11] ар дайым өзүнүн ордун ээлөөгө тийиш.

Балдардын кол жазмасын каллиграфиянын талаптарына жооп бере алгыдай кылып жазууга жетишүүдө мугалимдин өзүнүн жазуусунун каллиграфиялык көрүнүштө болушу, балдардын үйрөнүшүнө чоң таасир көрсөтөт. Мына ошондуктан, мугалим балдар үчүн үлгү боло турган деңгээлде жазууга жетишүү керек.

Балдар жазууга үйрөтүүчү көнүгүүлөрдү мугалимдин жазып берген үлгүсү боюнча анын маанисин, техникасын түшүнбөстөн туруп, механикалык түрдө көчүрүү менен чектелбөөгө тийиш. «Тамгаларды так, туура жана сулуу жазууга балдарды үйрөтүүчү көнүгүүлөр, машыгуулар системалуу түрдө жүргүзүлүшү» [1; 3; 7; 8; 9; 10; 11] сөзсүз керек. Бирок алардын маанисин окуучулар түшүнүп жана аны сезимдүү мамиледе аткарууга мугалимдин жетишүүсү зарыл. Башкача айтканда, мейли тамганы жазганда болсун, мейли сөздү жазганда болсун, мугалим анын үлгүсүн гана көрсөтүп коюу менен чектелбестен, тигил же бул тамганы, же сөздү кандай жазуу керектиги жөнүндө толук түшүнүк берип, практикада көбүрөөк кездешүүчү каталарды эскертет.

Башталгыч класстарда окуучуларды таза жазууга үйрөтүүнүн милдети, баарынан мурда, аны үйрөтүүнүн методикасын билүүнү талап кылат. Аны жакшы билбей туруп, окуучуларга таза жазууну коюлган талаптын деңгээлинде үйрөтүү кыйын болот. Таза жазуунун методикасы тарабынан көрсөтүлгөн жазууга үйрөтүүнүнбуга чейин калыптанган төмөнкүдөй бир нече методдору тууралуу маалымат айта кетелик:

1. Жазуу ишмердүүлүгүнө ээ кылуудагы биринчи метод бул – «сызыктуу метод» [1; 3; 7; 8; 9; 10; 11] деп аталат. Сызык боюнча жазууга үйрөтүү – сызыктуу метод деп аталат. Окуучуларга кандайдыр бир тамганын жазылышын үйрөтүү үчүн, алды менен ал тамганын канча элементтен турганын, ал элементтердин бири-бирине кандайча уланып кошула тургандыгын жана алардын өлчөмүн билүү талап кылынат. Бул талаптарды камсыз кылуу үчүн, дептердин барактары горизонталдык (жанаша жарыш) жана кыйгачынан тик сызылган тор

сызыктар менен сызылат. Окуучулар мындай жыш тор сызыктардын ичине тамгалардын узундугун (бийиктигин), жазылыгын жана аралыгын ошол сызыктардын өлчөмүндө жазууга үйрөнүшөт. Мындай жыш тор сызыктар боюнча тамгалардын формаларын туура жана сулуу жазууну окуучулар жеңил өздөштүрүшөт жана бул сызыктар ар бир тамганын жазылыш элементтерин, алардын формасын түшүндүрүп, үйрөтүү үчүн мугалимге көп жеңилдик берет. Ошондуктан, сызыктуу метод жазууга үйрөтүүнүн эң негизгиси болуп эсептелет. Мына ушуну колдонуунун негизинде, мугалим окуу жылынын биринчи күнүнөн тартып эле жазууну сызык боюнча жазууга окуучуларды көнүктүрө баштайт.

Кыйгач жыш тор сызыктар боюнча жазууга үйрөтүүнүн бир топ ыңгайлуу жактары менен бирге, анын бир катар кемчиликтери да бар. Алар төмөнкүлөр:

а) жыш тор сызыктарга жазган убакта бала көп тоскоолдуктарга учурайт: тамгаларды клеткага сыйлыгыштыруу, бир жагынан тамганын формасын туура берүү үчүн колдун кыймылына көз салуу, экинчи жагынан жазып жаткан убакта тамганын сызыктан чыгып кетишине жол бербөө.

б) клетка боюнча балдар тез жазууга машыга алышпайт жана машыгууга да мүмкүн эмес. Ошондуктан, окуучулар тамганын элементтеринин негизги пропорцияларын өздөштүргөндөн кийин, II класстын окуучулары андан ары жыш тор клеткага жазышпастан, окуу жылынын экинчи жарымынан баштап сейрек кездеше турган кыйгач сызыгы бар эки сызыктуу дептерге жазууга өтүшөт.

2. Жазуу ишмердүүлүгүнө ээ кылуудагы экинчи метод – «генетикалык метод» [1; 3; 7; 8; 9; 10; 11] **деп аталат.** Генетикалык метод таза жазууга үйрөтүүнүн негизги методу болуп эсептелет. Бул метод боюнча таза жазууга үйрөтүү процесси тийиштүү иреттүүлүктү сактоо менен жеңилден оорго өтүү принципте жүргүзүлөт. Ошон үчүн, окуучулар тамгаларды жана анын элементтерин жазууну алфавиттин тартиби боюнча таанышпастан, тамгалардын жазылышынын генетикалык түзүлүшүндөгү кыйынчылыктары боюнча таанышышат. Башкача айтканда, окуучулар алды менен түзүлүшү өтө жөнөкөй жана жазылышы жеңил, андан кийин андан татаалыраак жана эң акырында жазылышы кыйын тамгаларды жазууну үйрөнүшөт. Ушундай ырааттуулуктун натыйжасында окуучулар бир-эки элементти үйрөнгөндөн кийин, дароо эле формасы жагынан өтө жөнөкөй тамганы жазууга өтүшөт. Мындан кийин улам жаңы элементтин кошулушу менен, формасы жагынан татаалыраак болгон жаңы тамгаларды жазууну үйрөнүшөт. Эгерде, кандайдыр бир элементти же тамганын жазылышын окуучулар туура келтире алышпаса, анда ошол элементти же тамганы үйрөтүүгө токтоп, ага карата көнүгүүлөрдү жүргүзүп, анын жазылышын өздөштүргөндөн кийин гана сөздү жазууга өтүү зарыл. Сөздү жазууда адегенде эң жөнөкөй, андан кийин татаалыраак элементтен турган сөздөрдү жаздыруу талап кылынат.

3. Жазуу ишмердүүлүгүнө ээ кылуудагы үчүнчү метод – «тактикалык метод» [1; 3; 7; 8; 9; 10; 11] **деп аталат.** Бул метод тамганы такт (саноо) боюнча жазууга үйрөтөт. Таза жазууга үйрөтүүчү көнүгүүлөрдү такт аркылуу жүргүзүү пайдалуу жана ишти жеңилдетет. Такт боюнча окуучулар элементтерди, тамгаларды жана сөздү мугалимдин бир, эки, үч деген саноо астында жазышат. Ушундай саноо менен жаздыруу колду кыймылга шамдагай келтирип, салмак менен таза жана тез жазышка үйрөтөт. Ошону менен бирге класстагы бардык окуучулар бир убакта жана бирдей жазууга жетишет. Натыйжада класстагы тартиптүүлүк толук сакталат, жазууну баары бир убакта бүтөт, класста иш жандуу жана көңүлдүү өтөт. Калем учту басыңкы жазышты талап кыла турган тамгалардын жооноюп жазылуучу бөлүгү такт менен жазылат. Такт боюнча саноону адегенде мугалимдин өзү жүргүзөт. Андан кийин окуучулардын өздөрү тактбоюнча санап жазууну үйрөнүшөт. Тамганын элементтерин жана тамганын формасын (сөлөкөтүн) жазууну үйрөнгөндөн кийин аны тартынбай жана шамдагай жазышка үйрөтүү үчүн да такт колдонулат. Биринчи класста окуу жылынын башында жазуу жумуштарынын ар бир көнүгүүсү жай аткарылат, башкача айтканда, бир минутада 4-5 тамганы гана жазышкан болот. Ушинтип акырындык менен тез жазуунун процессин үйрөнүүнүн натыйжасында окуучулар окуу жылынын аягында бир минутада, 10-12 тамганы жазууга үлгүрүшөт. Экинчи класста окуу жылынын башында бир минутада 15-20, тамга жазышса, ал эми окуу жылынын аягында 30

тамгага чейин тез жазууга жетишет. 3-4-класстарда тез жазуунун темпи улам өсүп отурат да, минутасына 50-60 тамганы жазууга жетишет.

Тамганы жана сөздү так менен жазып үйрөнүү өзгөчө маанилүү. Эгерде, жазууга үйрөтүү иши такт (саноо) менен өтүлбөсө, анда окуучулар тамгалардын бирин мурун, бирин кийин, бирин шашылып жана туура жаза албай калышы мүмкүн. Ошондуктан такт менен жаздырууда буга окшогон кемчиликтер четтетилип, окуучулар сулуу жана тез жазышты ырааттуулук менен тийиштүү темпте үйрөнүшөт.

4. Жазуу ишмердүүлүгүнө ээ кылуудагы төртүнчү метод бул – «нускасын (копиясын) түшүрүү методу» [1; 3; 7; 8; 9; 10; 11] деп аталат. Бул метод Октябрь революциясына чейинки мектептерде колдонулуп келинген. Мугалим окуучулардын дептерлерине белгилүү тартипте тамганы жана сөздү карандаш же чекиттер менен белгилеп жазып берчү. Окуучулар ошол жазуунун үстүнөн бастырып, сыя менен жазышкан. Жазууну мындай кылып окутуу мугалимдин көп убактысын алган. Ошол себептүү кийинчерээк класста жаздыруу үчүн тамганын элементтерин, тамганы жана сөздөрдү билинер-билинбес боёк менен баскан атайын дептерлер чыгарылган. Окуучулар ошол жазуу боюнча жазышкан. Бул метод боюнча балдарды массалык түрдө жазууга үйрөтүүнү камсыз кыла албай турган практика катарында советтик мектеп четке каккан. Мында, биринчиден, даяр үлгү боюнча басып жазууга көнүп алышып, тамганы өзүнчө жазууну өтө жай өздөштүрүшкөн, экинчиден, окуучунун жазуусу ишенимсиз, эссиз жазылып келген. Ошондуктан, бул метод боюнча окуучулар туруктуу жазууга ээ боло алышкан эмес.

Ошондой болсо да, нускасын түшүрүү методу советтик мектептерде айрым учурларда колдонулушу мүмкүн. Кээ бир окуучулар кандайдыр бир тамганы жана анын кошулушун туура келтирип жаза алышпайт. Ушул убакта мугалим окуучунун дептерине тамганы жана сөздү карандаш менен жазып коёт. Окуучу басымды туура пайдаланып, жазуунун үстүнөн калем учу менен жазуу керек. Бул болсо, белгилүү бир өлчөмдө тамганы жазып жаткан учурда колдун кыймылын туура жүргүзүүгө окуучуга жардам берет.

Корутундулап айтканда, алиппеден кийинки мезгилде жогоруда саналып өткөн төрт түрдүү методду пайдалануу менен мугалим окуучулардын жазуу ишмердүүлүгүн ал аркылуу так, туура жана сабаттуу жаза билүү жазуу маданиятын өнүктүрүүгө жол ачат.

Адабияттар:

1. Башталгыч мектепте «Эне тилин» окутуу боюнча (1-4-класс) предметтик куррикулум. Бишкек, 2010.
2. Касымов А. Интерактивдүү оюндар жана ыкмалар. Бишкек, 2003.
3. Кубаталиева Б., Абыканова А., Асаналиева М. Алиппе. Башталгыч мектептин 1-классы үчүн окуу китеби. 1-бас. Бишкек, 2011.
4. Мусаева В. И. Жат жазуу жана баяндама жыйнагы. Бишкек, 2008.
5. Рысбаев С. Башталгыч класстарда кыргыз тилинен жат жазуу жумуштарын жүргүзүүнүн технологияларын өркүндүтүү. Бишкек, 2007.
6. Рысбаев С. 1-класста окуучулардын сабатын ачуунун, сөзүн өстүрүүнүн жана рухий тарбия берүүнүн маселелери. Бишкек: Педагогика, 2000.
7. Рысбекова Б. Алиппени окутуунун методикалык көрсөтмөсү. Ф.: Мектеп, 1983.
8. Рысбекова Б., Сартбаев К. Алиппени окутуу жана класстан тышкаркы окуу. Ф.: 1973.
9. Рысбекова Б., Сартбаев К. 1-класстын мугалимдери үчүн методикалык курал. Ф., 1973.
10. Рысбекова Б., Сартбаев К. Сабат таблицасы. Ф. Мектеп, 1983.
11. Сартбаев К., Рысбекова Б. Башталгыч класстын окуучуларын орфографиялык сабаттуулукка жана таза жазууга үйрөтүүнүн методикасы. Ф.: Мектеп, 1967.

Рецензент: канд. пед. наук, проф. Муканбетова А. С.